

SLOVENSKI IZOBRAŽENCI NA HRVAŠKEM OD 1850 DO 1860

Irena Gantar Godina

COBISS 1.01

Kljub nasprotovanju Bachovim reformam, ki so uveljavljale centralizacijo in enoten nemški jezik tudi na Hrvaškem, so mnogi Hrvati nekatere reforme odobrvali. Med pozitivnimi spremembami so bile, so opozarjali, predvsem pomembne osvoboditev kmetov oz. ukinitve fevdalizma, reforma sodstva in uprave, uvedba žandarmerije; kot posebej pomembno pa so omenjali dejstvo, da se je število šol izrazito povečalo, za dobrih 33 %.¹ Istočasno je ministrstvo za šolstvo v sodelovanju z banskim svetom razpisalo celo štipendije, ki bi mlade Hrvate spodbudile, da bi na dunajski univerzi študirali predvsem za pedagoške poklice. Toda leta 1850 je bil odziv izjemno slab, zato so morali razpis celo podaljšati in tudi potem sta se odzvala le dva duhovnika. Več zanimanja oz. odziva je bilo na razpis za pisce šolskih učbenikov. Prav tako je vlada takoj, ko je odobrila ustanovitev zagrebške realke, razpisala tudi učiteljski mesti, za kateri med mladimi hrvaškimi intelektualci ni bilo zanimanja² in spet sta ju zasedla »tujca«. Tujci pa so po mnenju mnogih Hrvatov izvajali germanizacijo.

Poleg Franceljna³ so se po nastopu Bachovega absolutizma nekateri slovenski intelektualci na Hrvaško odpravili v prepričanju, da bodo v tem okolju lažje izpovedovali svoje rodoljubje in simpatije do južnoslovanske ideje in vzajemnosti, hkrati pa nasprotovali germanizaciji. Med njimi je bil že omenjeni *Janez Trdina*. V Varaždin, kamor ga je povabil Anton Jarc, je prišel leta 1853 z Dunaja, kjer je študiral zgodovino in zemljepis, poleg tega pa tudi staro cerkveno slovanščino pri Franu Miklošiču. V Varaždinu je ostal samo eno šolsko leto, do 1854/55, ko se je na povabilo ravnatelja reške gimnazije Štefana Vidica preselil na Reko.⁴ Njegov nemirni in kljubovalni značaj mu je škodoval, saj ni mogel prikriti svojih političnih opredelitev. Težave z oblastjo

¹ Profesor dr. Stjepan Srkulj, r. 1869 v Varaždinu, učitelj verouka na varaždinski gimnaziji od 1858–1862, je rad poudaril, da je bilo za Hrvaško zelo pomembno, da so Madžari izgubili prevlado v upravi, sodstvu, šolstvu in cerkvi, ki so jo leta 1851 iz škofije povzdignili v nadškofijo.

² Rudolf Horvat, *Povijest realnih gimnazija u Zagrebu*, Zagreb, 1930, str. 2.

³ Irena Gantar Godina, Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889), *Dve domovini/Two Homelands*, 19, 2004, str. 165–183.

⁴ Svoje življenje in delo v Varaždinu in na Reki je opisal v delu *Bachovi huzarji in Ilirci, Spomini iz mojih profesorskih let na Hrvaškem (1853–1867)*, ki je izšlo 1903 v Ljubljani. Hrvati so dobili prevod (prevajalec Tone Potokar) šele 1980; izšel je pri založbi Grafički zavod, Zagreb.

so se stopnjevale, zato je bil kmalu suspendiran in leta 1866 upokojen. Preselil se je v Novo mesto in tam živel do smrti, leta 1905.⁵ »Reška doba« je bila za Trdina zelo pomembna, če ne že najpomembnejša življenjska doba – poleg varaždinske pred in novomeške po reški. Pomembna zato, ker so se takrat dokončno oblikovala Trdinova stališča o južnoslovanskem sodelovanju, oblikoval se je odnos do Hrvaške in Hrvatov oz. takratne hrvaške družbe, pa tudi odnos do osrednje, avstrijske oz. ogrske oblasti. Njegov odnos do Hrvaške je bil vseskozi ambivalenten: na eni strani je občudoval njihovo upiranje Madžarom in moč ilirskega gibanja in se hkrati posvečal tudi problemu malega človeka. Obsojal pa je hrvaško nekonsistentno držo do osrednje oblasti v času neoabsolutizma in kritiziral mnoge narodno indiferentne, politično ali kulturno vplivne Hrvate ipd.

Trdina je prišel na Reko ravno v času, ko je bil ravnatelj reške gimnazije Slovenec Štefan Vidic,⁶ ki je bil na Reko poslan oziroma imenovan iz Trsta. Vidic se je rodil leta 1797 na Bledu, v Ljubljani končal gimnazijo, študiral filozofijo in bil leta 1821 imenovan za gramatikalnega profesorja v Karlovcu, toda le za eno leto. Že 1822 je bil kot namestnik prefekta poslan v Galicijo, v Rzeszow, kjer je ostal 12 let, do 1834. Kot velik simpatizer Napoleona, idej francoske revolucije in takratnih nacionalnih gibanj je imel med Poljaki kar nekaj težav; imeli so ga za nasprotnika antisemitizma, areligioznega, zato je bil kmalu premeščen v Koper in nato v Trst. Z nastopom nove oblasti je bil leta 1849 premeščen na reško gimnazijo, kjer je bil imenovan za ravnatelja; tu se je srečeval tudi s slovenskimi proslovanskimi kolegi, npr. Trdino, Markovičem, za kratek čas s Franceljnom, in jim, čeprav lojalen avstrijski uradnik, ni škodil. Zelo možno je, da je bil Štefan Vidic framazon. Trdina ga je opisal kot kontroverzna osebnost, na eni strani kot tolerantnega intelektualca in uradnika in na drugi kot prezahtevnega in kapricioznega profesorja, ki pa je imel ne glede na povedano na Trdina precejšen vpliv. Trdina ga je doživljal, kot je zapisal v spomilih, kot velikega frankofila in svobodomisleca, ki se sicer nikoli ni hotel deklarirati ne za Slovence ne za Slovane, marveč je bil »le Avstrijec«. Kljub temu je vseskozi ostajal velik simpatizer Poljakov, Slovanov in slovanstva ter pozorno spremljal razvoj slovanskih narodov v Avstriji. Mirjana Gross mu po krivici prisoja podobno mesto kakor Jarcu in Brodniku,⁷ tudi tako, da njegovo ime dosledno piše v nemški različici, torej *Viditz*.

Trdina v svojem zapisu omenja več Slovencev, ki so istočasno delali ali na Reki ali kakem drugem hrvaškem mestu. Med njegove najljubše kolege je spadal *Ivan Markovič*, ravnatelj reške realke. Markoviča ne omenjata ne Antun Cuvaj⁸ ne Emilijan

⁵ O Trdinovih spomilih na »reško« dobo je v luči pomena za hrvaško zgodovino pisal Jaroslav Šidak, *Autobiografski spisi J. Trdine kao izvor za hrvatsku povijest*, *Zgodovinski časopis*, 1954, str. 157–168.

⁶ Janez Trdina, *Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije*, v: *Bachovi huzarji in Ilirci*, Ljubljana: L. Schwentner, 1903, str. 235–259.

⁷ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, 1985, str. 321 in 324.

⁸ Antun Cuvaj, *Gradja za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* (v nadaljevanju: *Gradja ...*), Zagreb, 1910.

Lilek,⁹ prav tako ni uvrščen v SBL; več podatkov o njem najdemo v avtobiografiji Ivana Steklasa, ki je Markoviča leta 1900, ko se je ta upokojil, sicer nerad¹⁰ nasledil na ravnateljskem mestu zagrebške gimnazije. Trdina poroča, da je bil Ivan Markovič rojen v Novem mestu, predaval je hrvaški jezik in je po letu 1869, ko je reška realka postala madžarska šola, lahko ostal le kot honorarni predavatelj hrvaškega jezika. Med najbolj simpatičnimi Markovičevimi lastnostmi je bila gotovo, da je bil poleg Hrvata Muzlerja¹¹ edini ravnatelj, ki med dijaki ni imel svojega »špiclja« in je ovajanje dijakov in profesorjev celo obsojal.¹² Pozneje se je preselil v Zagreb in dobil zaposlitev na zagrebški gimnaziji.

Podobno kot Francelj se je s praktičnim delom prosvetljevanja hrvaškega kmeta ukvarjal tudi učitelj in šolski nadzornik *Jakob Šalamun*, rojen 1835 v Sv. Križu na Štajerskem. Potem ko je končal sedem razredov gimnazije in dveletni tečaj kraljevsko-deželne pripravnice v Zagrebu, je leta 1858 opravil izpit za učitelja glavnih šol. Vse od 1859 do 1884 je učiteljeval v različnih krajih po Hrvaški, leta 1884 pa je bil imenovan za županijskega šolskega nadzornika bjelovarsko-križevske županije. Živel je v Koprivnici, kjer se je povsem posvetil sadjarstvu in svoje znanje predajal tudi učencem. Uredil je šolski sadovnjak, uporabljal cepiva, ki so izboljšala kvaliteto sadja. Cuvaj piše, da je »vso Podravino obogatil s plemenitim sadjem ...«¹³ Znan je bil tudi po svoji širokosrčnosti, saj je cepiva zastonj delil revnejšim. Leta 1891 je na gospodarski razstavi v Zagrebu za razstavljenjo sadje dobil priznanje oz. »veliko medaljo«.

»Hrvaška« generacija 1849–1860 je bila sprva številčno zelo močna. Poleg filozofov, filologov in pravnikov, ki so ji pripadali Trdina, Francelj, Gostiša, Rojc in drugi, so se na Hrvaškem zaposlili tudi bolj naravoslovno-matematično usmerjeni izobraženci. Mednje štejemo tudi Ivana Vinkoviča, enega prvih Slovencev, ki se je posvetil študiju in preučevanju stenografije, saj je oblast ta študij – iz vrste razlogov – zelo spodbujala. Kot mnogi vrstniki se je tudi *Ivan Vinkovič*, rojen leta 1822 v Dodincih pri Radgoni, že v srednji šoli spoznal s hrvaškimi razmerami, saj je obiskoval gimnazijo v Varaždinu; študij filozofije in prava je nadaljeval in ga 1847 končal v Gradcu. Tu je kot prvi Slovenec opravil izpit iz stenografije in jo dlje časa tudi poučeval. Leta 1853 je dobil zaposlitev v Vinkovcih, v mestu, ki je do 1869 spadalo v sklop Vojne krajine. V Vinkovcih je ostal 20 let, od 1853 do 1873, kjer je na gimnaziji poučeval matematiko, fiziko in stenografijo. Leta 1873 se je preselil v Petrinjo, kjer je ostal do smrti, leta 1876. Njegovo osrednje zanimanje je bila stenografija in z njo povezani problemi, veliko pozornosti

⁹ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službujoči šolniki* (v nadaljevanju: *Slovenski v tujini ...*), Celje: Samozaložba, 1933.

¹⁰ Ivan Steklasa, avtobiografski zapis: Inštitut za biografiko in bibliografiko ZRC SAZU.

¹¹ Stjepan Muzler, duhovnik zagrebške škofije in od 1855–1860 ravnatelj gimnazije v Varaždinu. Leta 1860 se je preselil v Novo Gradiško, kjer je bil župnik do smrti leta 1868.

¹² Znano je, da je Bachov režim skrbno spremljal delovanje in gibanje svojih uradnikov pa tudi dijaštva v prostem času. Mnogi profesorji so imeli svoje »poročevalce«, ki so jih obveščali o možnih kritikah vlade, obnašanju in izjavah profesorjev ipd.

¹³ Antun Cuvaj, *Gradja ...*, str. 99.

pa je posvetil tudi vzgoji stenografov. Že leta 1862 je v gimnazijskem glasilu objavil »Nekoliko vodil za jugoslovansko stenografijo«. Kot pravi avstrijski uradnik je vsa leta poučeval v nemščini, tudi potem, ko je cesar leta 1868 izdal odločbo o izenačenju hrvaškega in nemškega jezika – tako se je začelo postopno uvajanje hrvaškega jezika v šolah – tudi na vseh graničarskih šolah, torej tudi na vinkovski gimnaziji.

Prav zato med pionirje slovenske stenografije šteje ne veliko mlajši Vinkovičev učenec *Franjo Magdič*,¹⁴ ki se je na Hrvaškem najbolj uveljavil in ga hrvaški biografi in bibliografi štejejo za svojega, tudi tako, da priimek pišejo Magdić. Rojen leta 1830 v Logarovcih pri Ljutomeru, se je Magdič šolal v Sv. Križu pri Ljutomeru, dve leti je obiskoval tudi nemško šolo v Radgoni. Gimnazijo je obiskoval v Gradcu ravno v času revolucionarnih dogodkov, ki so tudi njega navdušili tako za narodno delo kakor tudi za študij stenografije. Veliko vlogo pri tem je imel prav Ivan Vinkovič, ki je pozimi 1848/49 v Gradcu vodil tečaj nove stroke; najprej je Magdič obiskoval njegov tečaj, leto pozneje pa tudi tečaj pri Alojzu Allingerju. Takoj po končanem študiju – tehniško fakulteto je končal leta 1857 – je leta 1858 dobil prvo službo pri krajiškem vojnem gradbenem ravnateljstvu v Zagrebu, od marca 1861 in vse do 1891 pa je na zagrebški veliki realki predaval opisno geometrijo. Leta 1861 je oblast razpisala prosto delovno mesto stenografskega zapisovalca razprav v deželnem zboru. Prijavil se je Magdič in hitro ugotovil, da bo moral začeti uporabljati tudi slovansko oz. hrvaško stenografijo. Zato je sestavil pravila tudi za hrvaško stenografsko beleženje razprav (po Gabelsbergerju). Tako je vse od leta 1861–1875 skupaj z drugimi stenografi, med katerimi so bili tudi Slovenci,¹⁵ beležil saborske razprave in obenem izpopolnjeval sistem, zgledujoč se predvsem po češki stenografiji. Ni znano, zakaj je leta 1875 opustil delo v saboru in ga predal Slovencu Antonu Bezenšku,¹⁶ ki je ostal na tem mestu do odhoda v Bolgarijo leta 1878. Bezenšek je 1874 maturiral v Zagrebu in tam tudi nadaljeval študij na novoustanovljeni univerzi; vpisal je klasično filologijo in slavistiko, toda študij je nadaljeval v Pragi, kjer je opravil tudi izpit iz stenografije. Po vrnitvi v Zagreb je prevzel Magdičevo delo v hrvaškem saboru, toda ne za dolgo; kmalu se je preselil v Bolgarijo, kjer je opravljal delo stenografa in bil tudi gimnazijski profesor. Leta 1905 je postal univerzitetni docent na univerzi v Sofiji, kjer je 1915 tudi umrl.

Obilica dela in varnost podatkov so bili povod, da se je na poziv predsedstva sabora kraljevine Hrvaške hrvaška vlada odločila ustanoviti stalno telegrafsko pisarno; pri tem je sodeloval tudi Magdič. Skupaj s Slovencem Ljudevitom Tomšičem, Stankom Miholičem, Josipom Šilovićem in Ivanom Mareničem so leta 1882 zares ustanovili pisarno.

¹⁴ Janko Šlebinger, *Franjo Magdič*, Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 5–6; Antun Cuvaj (1910), *Gradja ... III*, str. 74–80.

¹⁵ Janez Štampihar (1843–69) je bil v sprva stenograf v državnem zboru na Dunaju, pozneje tudi v Ljubljani in Zagrebu. Sodeloval je tudi Fabiani, o katerem pa ni podatkov.

¹⁶ Bezenšek (glej Alojzij Bolhar, Anton Bezenšek, njega življenje in delo, Celje, 1934) ni izgubil stika s Slovenci. Dopisoval je v slovenske liste, si dopisoval s Pavlom Turnerjem. Glej Mateja Matjašič Friš, Bog in Slovenci: Anton Bezenšek v pismih prijatelju dr. Pavlu Turnerju, Stud. Hist. Slov., 2002, let. 2, št. 2, str. 399–430 in let. 3, št. 2–3, str. 373–388.

Za predstojnika pisarne je bil Magdič imenovan leta 1885, takrat je tudi prenehal delati na gimnaziji. Istega leta kot pisarno so Franjo Magdič in kolegi ustanovili tudi Hrvaško stenografsko društvo v Zagrebu in za predsednika izvolili Magdiča, za blagajnika pa slovenskega učitelja Ljudevita Tomšiča. Glavna namena društva sta bila spodbujanje hrvaške stenografije po Gabelsbergovem sistemu ter vzgoja dobrih stenografov. Društvo ni ravno dobro delovalo, tako da je dejavnost za nekaj časa zamrla, oživili so jo šele leta 1891, ko so začeli izdajati časopis *Stenograf*, ki ga je urejal Magdič. Z listom so nameravali pomagati zlasti onim, ki so se hoteli stenografije naučiti sami, zato so objavljali praktične in bralne vaje, zanimivosti o stenografiji, zgodovini stenografije ipd. Posebno pozornost so posvečali tudi razvoju stenografije pri drugih slovanskih narodih. Zato so tudi napovedovali prispevke o napredku stenografije v drugih, zlasti slovanskih deželah, npr. na Češkem, kjer je bila stenografija že dobro razvita. Magdič je leta 1890 za zasluge za razvoj hrvaške stenografije na jubilejni razstavi v Münchnu prejel častno diplomu, leta 1891 pa je na IV. češkem in I. vseslovanskem stenografskem shodu v Pragi prejel častno diplomu.

Svojemu slovenskemu poreklu se Magdič kljub temu, da se je popolnoma vživel v hrvaško družbo in okolje, tudi v stenografiji ni odrekel. Obvladal in utemeljeval je tudi slovensko stenografijo, saj je bil prepričan, da se je slovenski jezik že precej približal hrvaškemu in mu zato ni bilo težko vzporedno s hrvaško uporabljati slovenske. Načrt slovenske stenografije po Gabelsbergu je objavil v glasilu *Stenograf* v prepričanju, da bo objava Slovincem zelo koristila. Obenem je objavil tudi načrt izvirne slovenske stenografije, ki jo je izdelal Anton Zupan. *Anton Zupan* je bil rojen 1843 na Vranskem, kjer je 1894 tudi umrl. Tudi Zupan se je, čeprav brez formalne visokošolske izobrazbe, povsem posvetil stenografiji. Sestavil je izvirno slovensko stenografijo in z njo polemiziral z Bezenškom, a je leta 1901 strokovna komisija v Pragi odklonila tudi njegovo delo. Sicer je sodeloval tako z Magdičem kot Bezenškom, se udeleževal srečanj stenografov in bil tudi dopisni član Hrvaškega stenografskega društva v Zagrebu ter Društva stenografov na Dunaju. Franjo Magdič je umrl leta 1914 v Zagrebu.

Med Slovence, ki jih je Trdina v svojih spominih prištel med »poštene«, torej one, ki so tudi »v službi ohranili vse ideale iz mladih let«, spada tudi klasični filolog *Sebastijan Žepič*, rojen 1829 v okolici Tržiča. Kot profesor in jezikoslovec je sprva skupaj s Trdino¹⁷ služboval v Varaždinu (1854–1871), dve leti (1871–73) v Novem mestu in se leta 1873, potem ko je ugotovil, da po padcu Hohenwartove vlade ne bo dobil mesta v Ljubljani, vrnil na Hrvaško, v Zagreb, kjer je deloval do smrti. Žepič se je ukvarjal predvsem s prevajanjem leposlovja v slovenščino in hrvaščino; za hrvaške srednje šole je pisal tudi učbenike, npr. sodeloval pri *Latinsko-hrvatskem riječniku za škole* (Zagreb 1881), in pisal jezikoslovne razprave o hrvaških avtorjih. O Žepiču so imeli izjemno dobro mnenje tako njegovi kolegi na gimnaziji kakor dijaki. V nekrologu je njegov kolega Hugo Badalić zapisal: »Kao učitelj bijaše Žepić uzoran: prva i najpreča briga vazda mu je bila škola ... nije čudo što je profesor Žepić predavanjem svojim

¹⁷ Trdina ga je z Valjavcem imel za »najboljšega prijatelja,« s katerim sta skupaj najela stanovanje.

znao osvojiti srдца svojih djaka i unjih najjače probuditi živu želju za pravom naukom i ozbiljnim radom ...»¹⁸ Znan in spoštovan je bil zaradi svoje narodnozavedne drže, o kateri so radi govorili tudi njegovi dijaki, zlasti v obdobju poučevanja v Novem mestu; kadar je mogel, je pri pouku latinščine uporabljal tudi slovenske izraze, čeprav je bil učni jezik nemški: »Pitajući djake za značenje rieči i phrasa grčkih i latinskih, koje se njemačkim jezikom kazivalo, nigda nije propuštao pitati, kako bi se to i slovenski kazalo ...»¹⁹ Tudi Badalić je poudaril, da Žepič svojega rodoljubja ni nikoli preveč izpostavljajal, da pa je z vsem svojim delom dokazoval, »da mu srđce bije za sreću naroda slovenskoga i hrvatskoga.«²⁰ Kljub svoji narodnozavedni drži je Žepič potem, ko si je na Hrvaškem ustvaril družino, postal pravi hrvaški državljan; tudi njegova otroka sta omenjena v hrvaških enciklopedijah in leksikonih ter obravnavana kot Hrvata: sinova Zvonimir (1863–1932) kot uveljavljen pravnik ter Milan (1867–1922), ki je bil štipendist na »očetovi« gimnaziji in je končal študij klasične filologije.

Povsem drugačen profil slovenskega intelektualca oz. izobraženca na Hrvaškem – v primerjavi s Trdino, Žepičem ali Franceljnom – je bil duhovnik dr. Anton Jarc.²¹ Kot za večino slovenskih izobražencev na Hrvaškem, tudi za Jarca ni mogoče reči, da spada med tipične izseljence. Vrnil se je v domovino, omenjam ga predvsem zato, ker je bil eden Slovencev, ki so na Hrvaškem sodelovali pri uvajanju centralizma oz. izvajanju Thunove šolske reforme. Kot tak – lojalen avstrijski uradnik – je bil tako med Hrvati kot med »hrvaškimi« Slovenci zelo nepriljubljen. Jarc je bil leta 1851 imenovan za začasnega nadzornika hrvaških gimnazij, kot nadzornik je reformo tudi izvajal. Istega leta je bil imenovan za zasebnega šolskega svetnika in nadzornika srednjih šol na Hrvaškem in v Slavoniji v VII. uradniškem razredu. Leta 1855 je minister Thun potrdil njegov položaj, podrejene so mu bile tako realke kot mornariške šole, leta 1857 pa mu je dodelil še nadzor t. i. grško-vzhodnih, tj. srbskih šol. Njegova glavna naloga je bila torej poenotiti srednje šole v vsej Hrvaški. Za zasluge ga je leta 1860 cesar nagradil z dostojanstvom naslovnega opata pri sv. Pavlu v Nyir Palyiu v velikovaradinski škofiji.²²

Po sprejetju oktobrske diplome 1860 je bil Jarc kot mnogi avstrijski uradniki, ki so na Hrvaškem preveč vestno izvajali politiko Dunaja, premeščen. Naselil se je v Ljubljani in ostal aktiven kot šolski svetnik oz. nadzornik. Za svoje predano delo ga je cesar odlikoval še enkrat, tokrat z viteškim redom Franca Jožefa I., medtem ko mu je mesto Varaždin že leta 1855 podelilo odlikovanje častnega začasnega meščana.

Med mnogimi narodnozavednimi Hrvati ni bil priljubljen; označevali so ga kot nemškutarja, nosilca nemške kulture, tudi zato, ker je s hrvaško deželno vlado

¹⁸ H. Badalić, *Sebastijan Žepić, Izvješće o kralj. Velikoj gimnasiji u Zagrebu koncem školske godine 1882/83*, Zagreb: Tiskara Narodnih Novina, 1883, str. 4.

¹⁹ Nav. d., str. 5.

²⁰ Nav. d., str. 5.

²¹ Rojen leta 1813 v Ajdovcu na Dolenjskem, umrl 1900 v Ljubljani.

²² Josip Lesar, *Anton Jarc*, Slovenski biografski leksikon, zv. 3, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1928, str. 385.

uradovol v nemškem jeziku. Tako ga obravnava tudi hrvaška zgodovinarica Mirjana Gross, ki njegovo ime dosledno piše v nemški različici, *Jarz*, in ga uvršča, poleg Josipa Premruja, med najbolj »pridne« germanizatorje hrvaških srednješolcev.²³ Antun Cuvaj pa je v njegovem delu videl tudi veliko pozitivnega in mu priznaval zasluge za napredek srednjega šolstva na Hrvaškem ter poudarjal, da je bil na Hrvaškem v zelo težkem položaju.²⁴ Zelo dobro ga je poznal tudi Trdina, saj je bil njegov učitelj verouka na ljubljanskem liceju. V svojem delu *Bachovi huzarji in Ilirci* mu je posvetil celo poglavje.²⁵

Jarc se kot stalni nadzornik srednjih šol na Hrvaškem in v Slavoniji seveda ni mogel izogniti srečanjem z nazori nekaterih slovenskih domoljubov, npr. Trdinovimi, Franceljnovimi in do neke mere tudi Vidičevimi kakor tudi ne z njihovimi kritičnimi pogledi na tedanjo politiko. Kljub svoji veliki in globoki lojalnosti državi in velikim idejnim razlikam med njim in Trdino ali Franceljnom, ki ju je bil obtoževal panslavizma in nasprotovanja oblasti, Jarc ne proti Trdini ne proti Franceljnu ni ukrepal. Trdina je zapisal, da mu Jarc ni ne »ustno kaj pridigal in očital ...«, tako da je »... vsa ta reč zaspala brez kakih nasledkov ... Ta prigodba je potrdila moje mnenje, da Jarc ni hudoben človek.« Seveda se Trdina kljub temu ni mogel sprijazniti z Jarčevim »ne-rodoljubjem«, čeprav, »... imel je sicer mnogo dobrih svojstev, ali v njem ni tlela niti iskrica rodoljubja. On ni govoril nikoli ne v šoli, ne zunaj šole z nikomer nas po domače. Večkrat smo se izprehajali po celo uro zajedno, pa mu ni ušla nikoli nobena slovenska ali hrvaška beseda ...«²⁶ Znano pa je bilo, da je dobro obvladal oba jezika.

Bachov režim je na Hrvaško pripeljal tudi *Josipa Premruja*, ki je bil rojen 1809 v Vrhopolju pri Vipavi, umrl pa je 1877 v Gradcu. Tudi *Premru* je bil, tako kot Jarc, kot Slovenec na Hrvaškem predvsem dober in lojalen državni uradnik. Za dosego ciljev Thunove reforme šolstva, med katerimi je bil eden najpomembnejših enoten državni jezik, se je Premru izkazal kot zelo primeren. Leta 1851 so ga z gimnazije v Gorici poslali v Zagreb, kjer je takoj postal ravnatelj velike gimnazije in je kot tak hrvaškim dijakom – pa tudi drugim – ostal v zelo neprijetnem in slabem spominu. V *Narodnih novinah* je leta 1900 eden njegovih bivših dijakov zapisal: »Medju svima bijaše najmarkantnija ličnost ravnatelj Premru, slovenski renegat i nemškuter prvoga reda. Znali su u Beču koga su poslali u Zagreb za ravnatelja zagrebačke gimnazije ... Svakoga od nas, kada je na upis došao, pitao je strogim svojim obrijanim licem: 'sprichst er gut deutsch?' pa nastavio 'ja deutsch muss er gut kennen, sonst kann er nicht einmal Corporal berden'.«²⁷ Še bolj kritično, če ne že zaničljivo, je o Premruju pisal njegov dijak Avgust Šenoa. Kot predstavnik generacije hrvaškega mladega meščanstva je v noveli »*Nagelj s pesnikovega*

²³ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, 1985, str. 308.

²⁴ Antun Cuvaj, *Gradja ... III*, str. 452–453.

²⁵ Janez Trdina (1903), *Bachovi huzarji in Ilirci ...*, pogl. *Šolski nadzornik dr. Anton Jarc*, str. 263–299.

²⁶ Nav. d., str. 292.

²⁷ J. E., *Djačke uspomene na doba absolutizma (v nadaljevanju: Djačke uspomene ...)*, *Narodne novine* 1900, št. 81 (berden = werden, ker naj ne bi mogel izgovoriti črke v).

groba»²⁸ Premruja grobo orisal kot »feldbabo germanizacije«, pijanca, ki sicer ne mara Hrvatov, ljubi pa hrvaško vino, skratka, kot človeka, ki naj bi bil za hrvaško mladino celo škodljiv. Najbolj pa se je Hrvatom oz. hrvaškim rodoljubom zameril leta 1860, ko je deželni oblasti predlagal ukor za Antuna Mažuranića in Adolfa Vebra - Tkalčevića, duhovnika in profesorja, ki sta se upirala prevladi nemščine na zagrebški gimnaziji. Kasneje se je zavzemal tudi za premestitev državi »nevarnih«, npr. Ivana Macuna, Franja Bradaška in A. Vebra - Tkalčevića. Med Macunovimi »grehi« je bil med drugimi tudi, da je latinske ure zamenjeval z »ilirskimi«. ²⁹ Toda uresničitev njegovih zahtev so preprečile nove politične razmere; novi ban Josip Šokčević, ki je nastopil po sprejetju oktobrske diplome, se mu je uprl, podprl je »narodnjake« in se zavzel za premestitev Premruja in Jarca, ki naj bi raje delovala na kaki šoli zunaj Hrvaške. Res so leta 1860 Premruja premestili na gimnazijo v Celje, kjer pa, kot navaja Lilek,³⁰ med tamkajšnjimi dijaki ni veljal za nemškutarja. Premru je bil torej, tako kot mnogi slovenski in neslovenski državni uradniki – ne le na Hrvaškem – v Bachovem času predvsem lojalen uradnik, ki je skrbel za to, da je ohranil službo in v svoji stroki korektno opravljal delo, v katerem pa njegova nacionalna pripadnost ali intimne opredelitve oz. simpatije niso imele posebne vloge. Bil je zelo dober klasični filolog, ki se je ukvarjal predvsem z deli Horaca in Salusta in bil znan po tem, da je znal celoten Horačev opus na pamet.

Podobno mnenje so imeli Hrvati tudi o Antonu Brodniku, rojenem 1831 v Dobropoljah. *Anton Brodnik* je prišel na zagrebško gimnazijo na povabilo nadzornika Jarca v šolskem letu 1857/58, ravno v času, ko je oblast ukinila tudi verouk v hrvaškem jeziku – do tedaj je bil verouk edini predmet, ki so ga lahko poslušali v »deželnem« jeziku – in s tem nekako »zaokrožila« proces germanizacije srednjih šol. Brodnik, ki hrvaško sploh ni znal, je vestno opravljal svoje delo in predaval le v nemškem jeziku, zato je bil med dijaki in narodnozavednimi Hrvati zelo osovražen. Celo zagrebški nadškof Havlik, ki je Brodnika sprejel po priporočilih ljubljanskega škofa, je bil z njim nezadovoljen. Cuvaj ga je v svojih spominih imenoval kar »niemački propovjednik«.³¹

Tudi *Gregor Tušar*, rojen 1816 v Idriji, doktor filozofije, posvetni duhovnik, je bil leta 1852 poslan iz Bratislave v Zagreb, kjer je bil imenovan za profesorja na zagrebški gimnaziji. V spominih hrvaških dijakov je doživel podobno usodo kot Brodnik in Premru, saj tudi o njem niso vedeli napisati nič dobrega; opozarjali so predvsem na njegovo »nemškutarstvo« in neprijaznost do dijakov.

Videti je, da so bili narodno zavedni Slovenci, v času absolutizma zaposleni na Hrvaškem, zelo pozorni in občutljivi na držo oz. obnašanje svojih rojakov. Med njimi je bil zagotovo najglasnejši Trdina, ki je bil najbolj kritičen prav do ravnanj Jarca, Brodnika, Premruja pa tudi kakega drugega »preveč« lojalnega Slovenca. Kot upokojenec je svoja stališča omilil ter za njihovo ravnanje skušal najti razlago in opravičilo,

²⁸ August Šenoa (1932), *Karanfil sa pesnikova groba*, Sabrana djela Augusta Šenoe, Zagreb: Binoza.

²⁹ Mirjana Gross (1985), *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, str. 323–324.

³⁰ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini ...*, str. 46.

³¹ J. E., *Djačke uspomene ...*, *Narodne novine*, I. del, str. 3.

tako da jih je spravljivo obravnaval predvsem kot zveste služabnike oblasti. O odnosu Jarca do narodnostne ideje, ki je po letu 1848 obvladovala evropsko politiko, je zapisal, da je ni sprejel »niti prijazno niti sovražno. Čakal je kaj poreče vlada. Njenemu mnenju, pravše ukazu pridružil se je tudi on. Brez privoljenja dunajske vlade ni maral nobenega političnega in nepolitičnega načela. Stopivši v državno službo zapisal se je za vselej vladi, njene želje in težnje je smatral za sveto zapoved in sveto dolžnost, ki se mora izpolniti, in če bi ga tudi ves svet za to grajal in obsodil ...«³² Tako je o Brodniku npr. zapisal, da je oblast »pač smatral za božjo namestnico«, zato zagotovo ni bil »kak nemškutar ali bedak«.³³

Med slovenskimi intelektualci, ki so začeli svojo poklicno pot na Hrvaškem, je bilo tudi precej pravnikov. Tako je skoraj istočasno kot Anton Jarc dobil delo – kot gimnazijski oz. srednješolski profesor – tudi odvetniški koncipient *Andrej Gostiša*.³⁴ Po zmagi nad revolucijo leta 1848 je bil režim zelo občutljiv na pravniški poklic, saj naj bi bili pravniki državni uradniki, ki naj bi delovali ne le kot apologeti obstoječega režima, marveč tudi kot njegovi izvajalci. Prenekateri, ne le slovenski pravniki, so morali zato »kazensko« iskati zaposlitev zunaj svoje ožje domovine, tako tudi Andrej Gostiša, rojen leta 1821 v Črničah na Vipavskem. Na Dunaju je študiral ravno v najbolj »nerodnem« času, v letih od 1845 do 1850, in se, kot prenekateri Slovenec, ni vrnil v Slovenijo, marveč je moral delo iskati drugod. Zaposlitev je našel šele v Zagrebu, kjer je nekaj časa delal kot suplent, leta 1851 pa je postal redni profesor avstrijskega civilnega prava na pravni oz. juridični akademiji.³⁵ Bil je eden prvih in maloštevilnih profesorjev, ki je pravno znanost predaval v hrvaškem jeziku. V evidencah oblasti je bil zapisan kot »ilirec«, zato se tudi v Zagrebu ni mogel izogniti preganjanju; leta 1861 je izgubil celo službo. Vse do 1864 se Gostiša ni mogel zaposliti v svoji stroki oz. poklicu, ko je bil imenovan za sodnika pri banskem svetu; toda ne za dolgo, saj so ga kmalu premestili v Varaždin, kjer je postal predsednik sodnega sveta. Šele 1875, malo pred smrtjo, se je lahko vrnil v Zagreb, kjer je postal načelnik pravosodnega oddelka kraljeve deželne vlade. V Zagrebu je tudi umrl.

Kot odličen teoretik in praktik pa tudi navdušen ilirec, je Gostiša leta 1852 skupaj z Matijo Mrazovičem³⁶ začel izdajati strokovni list *Pravnik*. Ob četrtrletju izhajanja je

³² J. Trdina (1903), *Bachovi huzarji in Ilirci*, Ljubljana: J. Schwentner, str. 268.

³³ Nav. d., str. 198.

³⁴ Pol stoletja društva *Pravnik*, *Spominska knjiga* (ur. Rudolf Sajovic), Ljubljana: Društvo *Pravnik*, 1939, str. 45.

³⁵ S Thunovo reformo avstrijskih gimnazij je bila od leta 1850 kraljevska akademija zmanjšana samo na juridični oddelek, ki so ga po ogrskem zgledu spremenili v juridično akademijo. Z letom 1874 je bila akademija povzdignjena v univerzo oz. vseučilišče s tremi fakultetami.

³⁶ *Matija Mrazović* (1824–1896), politik, publicist, pravnik, leta 1861 imenovan v hrvaški sabor kot član Narodne stranke. Nastopal proti avstrijski politiki in oportunistični politiki hrvaških politikov. V letih 1865–66 je bil dejanski vodja Narodne stranke. Kot odločen protiavtstrijec je obtožil bana Raucha korupcije. Na političnem procesu ga je sodišče oprostilo, Rauch pa je moral 1871 odstopiti. Zaradi oportunistične politike Narodne stranke je leta 1883 prestopil v Neodvisno narodno stranko.

glavni urednik Mrazović ugotovil, da je bilo tovrstno strokovno glasilo nujno potrebno, saj je bilo tudi (ne)sodelovanje pravnikov pri časopisu ogledalo stanja pravne stroke na Hrvaškem. Resignirano se je vpraševal, kako da so se »na tom junačkom polju« upali objavljati le redki posamezniki, med katerimi ni bilo nobenega državnega odvetnika; bila pa sta dva učitelja, dr. Gostiša in dr. Rojc (oba Slovenca, op. avt.), en sam sodnik, največ prispevkov pa so v glasilu objavljali odvetniki.³⁷ *Pravnik* je izhajal še kako leto, 7. julija 1854 pa je moral urednik Mrazović napovedati, da »poradi izvrnenrednih zapriekah nemože 'Pravnik' više izlaziti, te će se svoj gospodi pretplatiocem novci povratiti onim putem, kojim su pretplatili,«³⁸ kar je bil velik udarec tudi za Gostiša.

Ob smrti so njegovi sodelavci in študentje zapisali, da je bil Gostiša »pun gradjan-skih krieposti, značajan, poznat kao jedan najvršnjih pravnika u Hrvatskoj ... Bilježke njegovih predavanja još i danas mnogi pohranjuju a i često pregledaju.« Zavzeli so se za objavo njegovih komentarjev k državljskemu zakonu, saj bi s tem »hrvatska pravoslovna knjiga (bi se) obogatila liepim djelom,«³⁹ obenem pa bi bila taka objava mnogim strokovnjakom v veliko pomoč.

Tudi njegov sin, *Ivan Gostiša*, rojen 1857 v Zagrebu, se je lepo uveljavil v hrvaški družbi. Verjetno pod vplivom svojega slavofilskega očeta je začel študij klasične filologije v Pragi, nadaljeval v Zagrebu, Krakovu in na Dunaju, dokončal pa v Budimpešti. Tu si je pridobil pravico poučevati na srednjih šolah, ko pa je v Gradcu doktoriral, je od 1879 do 1896 poučeval v Zagrebu, na Reki in v Rakovcu. S šolskim letom 1895/96 je postal upravitelj, naslednje leto pa ravnatelj gimnazije v Senju. Leta 1903 je bil imenovan za deželnega šolskega nadzornika. Tudi Ivan Gostiša ni bil le gimnazijski profesor, veliko svojega časa je posvetil književnemu delu. Objavljal je v raznih hrvaških časopisih, prevajal in pisal je tudi strokovne članke, predvsem razprave o zgodovini hrvaške književnosti, dekliških šolah ipd.

Pravnik je bil tudi *Anton Rojc*, rojen 1820 v Cerknem, pa tudi pisatelj, ki je skoraj istočasno kot Gostiša na Dunaju študiral pravo in filozofijo. Zaradi svojega izpričanega slovanstva je mogoče, da se je moral tudi on »kazensko« zaposliti na Hrvaškem in bil, tudi zaradi pomanjkanja kadra, leta 1851 imenovan za profesorja avstrijskega kazenskega prava na pravoslovni (pravni) akademiji v Zagrebu. Tudi on je, tako kot Gostiša, predaval (tudi) v hrvaščini. Leta 1855 je moral opustiti profesuro, verjetno iz istih vzrokov kot Gostiša, če upoštevamo njuno sodelovanje pri listu *Pravnik*. Potem ko je izgubil pravico do predavanj, se je Rojc posvetil pisanju razlag avstrijskega kazenskega zakonika,⁴⁰ in šele leta 1859, ob koncu Bachovega režima, mu je uspelo najti zaposlitev – postal je prvi javni beležnik oz. notar. Tudi na tem položaju se ni odpovedal svojemu nasprotovanju avstrijski oblasti, zato ga je leta 1869, torej istega leta, ko je na Dunaju izšel njegov kratek oris nekaterih posebnih kazenskih primerov

³⁷ *Pravnik. Časopis za pravne i deržavne znanosti*, Zagreb, št. 16, 22. travnja 1853, str. 131.

³⁸ *Pravnik ...*, št. 27, 7. julija 1854, str. 209.

³⁹ *Viestnik. Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, Zagreb, 1875, str. 33.

⁴⁰ *Austrijanski kazneni postupak od dana 29. srpnja 1853, razložen u dva primjera Antunom Rojcem*, Zagreb, 1855.

»An meine Mitbürger«,⁴¹ s pojasnilom, da deluje proti oblasti, Rauchov⁴² režim začasno suspendiral. Anton Rojc je umrl leta 1876 v Zagrebu. Tudi njegov sin, *Milan Rojc*, rojen 1855 v Zagrebu, se je uveljavil kot pravnik in profesor. Šolal se je v Zagrebu, študiral pravo v Zagrebu in na Dunaju, sprva opravljaj odvetniško prakso v Bjelovaru, od leta 1888 pa je bil sodelavec avtonomne županijske uprave. Leta 1906 je postal predstojnik deželne vlade oz. oddelka za bogoslovje in pouk; delo je opravljal vse do leta 1907, ko se je upokojil. Med Hrvati je bil znan po svojem velikem poznavanju znanstvene in leposlovne literature ter velikem navdušenju za dobre srbsko-hrvaške odnose. Milan Rojc in njegova hči, slikarka *Nasta Rojc*,⁴³ spadata med številne »hrvaške« Slovence, ki so se slovenskim staršem rodili na Hrvaškem in se povsem asimilirali.⁴⁴

Samo mimogrede naj omenim nekaj slovenskih gimnazijskih profesorjev, ki so se začasno – v najbolj kritičnem obdobju – znašli na Hrvaškem. Med prvimi je bil profesor *Ivan Macun*, rojen 1821 v Trnovcih pri Ptujju. Čeprav se je s Hrvaškega dokaj kmalu vrnil v domovino, si zaradi motivov, ki so ga vodili na Hrvaško, in njegovega delovanja na Hrvaškem, vendarle zasluži krajšo omembo, čeprav sta njegovo življenje in delo dovolj podrobno orisana v SBL.⁴⁵ Macun je na Hrvaško prišel z gimnazije v Trstu, od koder je z zanimanjem spremljal dogodke leta 1848. Zlasti hrvaški uspehi leta 1848 so ga tako navdušili, da se je hitro zavzel za skupen, ilirski jezik, ki bi ga sprva uporabljali le kot knjižni jezik, kasneje pa bi se ga zlahka naučil tudi slovenski kmet.⁴⁶ Kot srednješolski učitelj je v šolah pogrešal šolske učbenike v ilirskem jeziku, zato se je zavzel za njihovo izdajanje; pogrešal je predvsem učbenike za zgodovino, zemljepis, naravoslovje, tehniške vede, trgovske šole, učbenike kot pripomočke pri poslovnih pogodbah – v ilirskem jeziku –, učbenik političnih pregledov ter berilo in čtivo slovenskega pesništva. Toda njegov predlog so nekateri Slovenci odločno zavrnili.⁴⁷ Po koncu revolucionarnih dogajanj se je Macun, razočaran nad neuspehom

⁴¹ *An meine Mitbürger*, Wien, 1869.

⁴² Režim barona in hrvaško-dalmatinsko-slavonskega bana Raucha od 1868–1871. Levin Rauch (1819–1890) je bil v začetku štiridesetih let 19. stoletja eden ustanoviteljev Madžaronske stranke, od leta 1861 pa vodja Unionistične stranke. Leta 1868 je bil med najbolj odločnimi zagovorniki podpisa hrvaško-ogrske pogodbe. Od leta 1868–1871 je kot hrvaški ban ostro nastopal proti svobodi tiska, ukinil opozicijski tisk in politične svoboščine, preganjal svoje politične nasprotnike. Hujskal je Hrvate proti Srbom. Leta 1871 je moral zaradi afere, ki jo je odkrila skupina na čelu z Mrazovičem – šlo je za izsuševanje Lonjskega polja – in je prestopila meje Hrvaške, odstopiti.

⁴³ Nasta Rojc, rojena 1883 v Bjelovaru, študirala slikarstvo na ženski akademiji v Münchnu in na Dunaju, je bila povsem asimilirana, že prava Hrvatica, delovala kot glasnica hrvaških umetnic in se zavzela za razstavo hrvaške ženske likovne umetnosti na Dunaju. Uspela je organizirati razstave ne le na Dunaju, ampak tudi v Parizu in Berlinu.

⁴⁴ V slavnostni izdaji *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925* sta omenjena le Milan in Nasta Rojc, Antona Rojca pa so izpustili.

⁴⁵ Janko Šlebinger, SBL, 2. knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 1–4.

⁴⁶ Ivan Macun, Kakšen jezik bodemo vzeli za šolo in pisarnice po slovenskih krajih, *Slovenija*, št. 3, 1848.

⁴⁷ Janko Šlebinger v Slovenskem biografskem leksikonu kot »usodnega« kritika navaja Frana Metelka pa tudi Cigaleta, Jerišo in Potočnika (SBL, 2. knjiga, Ljubljana, 1933–1952, str. 2).

svojega predloga, preselil na Hrvaško, kjer je pričakoval več razumevanja. Že leta 1850 so mu na Hrvaškem dodelili mesto profesorja grškega jezika na zagrebški gimnaziji, toda z nastopom Rauchovega režima so se zaradi njegovega političnega prepričanja začele težave s stalno namestitvijo. Tako se je moral za dve leti zaposliti v Ljubljani, leta 1852 pa je ponovno začel delati na Hrvaškem, toda dokončno je bil na to delovno mesto imenovan šele naslednje leto, leta 1853.

Macun je vse življenje ostal navdušen ilirec in je bil zelo dejaven tudi zunaj šolskih zidov. Dopisoval je v Danico Ilirsko in Gajeve Narodne novine. Hkrati se je zelo trudil uvesti ilirski jezik med dijaštvo. Kot predavatelj grškega jezika je med dijaki veljal za zelo strogega, toda doslednega profesorja; kot takega so se ga spominjali tudi najbolj »narodno občutljivi« hrvaški dijaki. Toda strogosti mu zato, ker je bil dober človek in je »pisao dosta toga hrvatski«, saj je pisal tudi šolske knjige v hrvaščini, niso tako zamerili. Za dijake je sestavil in napisal tudi več gimnazijskih učbenikov, med drugim *O koristi grškega jezika, Kratko krasnoslovje i pjesništvo* (Zagreb 1852), pa tudi druge, npr. *Slovnico jezika grškega* (Dunaj 1853), *Kratko slovnico jezika njemačkoga za porabu mladeži gimnazijalne* (Dunaj 1854), *Zadaće za vježbanje u jeziku njemačkom ...* Na Hrvaškem je ostal do začetka ustavne dobe, do 1860. Umrli je 1883 v Gradcu.

Trdina v svojih spominih omenja še druge Slovence, ki jih je oblast poslala in razporedila učiteljevat oz. poučevati na Hrvaško. Med temi so bili *Janko Škerjanc*,⁴⁸ ki je bil v letih 1858/59 upravitelj glavne šole in nižje realke, učitelj na reški realki *Fatur*, učitelj na zagrebški realki *Lenart* ter duhovnik *Cenc Gašpar*, ki je nadomeščal na varaždinski gimnaziji. Slednji je ob koncu 1853/54 Varaždin zapustil ter odšel na Štajersko.⁴⁹

Seveda je bilo med slovenskimi intelektualci na Hrvaškem, med profesorji, učitelji, pravniki, tudi zdravniki, fiziki in drugimi tudi veliko takih, ki jim Hrvati še danes ne morejo odreči ali zanikati dela in zaslug za razvoj hrvaškega jezika, književnosti ter hrvaške kulture in znanosti sploh. Med zelo priznane znanstvenike na Hrvaškem zagotovo spada *Ivan Stožir*, ki se je leta 1854 na zagrebški nižji realki zaposlil kot fizik. Ivan Stožir,⁵⁰ rojen 1834 v Šmartnem pri Celju, je od leta 1851 obiskoval predavanja elementarne matematike, fizike, tehnologije, opisne geometrije in višje matematike na Politehniškem inštitutu na Dunaju.⁵¹ Po končanem študiju je leta 1857 postal suplent na mali realki v Zagrebu, kjer je do upokojitve poučeval matematiko, fiziko in kemijo. Istočasno si je vseskozi prizadeval za ustanovitev t. i. velike gimnazije, ki je kmalu, leta 1860, dobila dovoljenje za pouk v hrvaškem jeziku. Toda hrvaški ban grof Khuen-

⁴⁸ Škerjanca omenja tudi Cuvaj v 4. zvezku *Gradje*, medtem ko Emilijan Lilek le povzema Trdinove in Cuvajeve ugotovitve (Lilek, *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, IV. del, Dodatki in popravki, Celje: samozaložba, str. 28).

⁴⁹ J. Trdina, *Bachovi huzarji ...*, str. 8. Tudi v tem primeru Lilek povzema le Cuvajeve in Trdinove podatke.

⁵⁰ O strokovnem delu Ivana Stožirja v meteorološki stroki: Vladimir Muljević (1996), Tehničar, fizičar i meteorolog Ivan Stožir, *Hrvatski patentni glasnik* 3, let. 6, str. 285–288.

⁵¹ Politehniški inštitut je leta 1815 ustanovil avstrijski cesar Franc I.

Hedervary,⁵² ki je nastopil leta 1883, je leta 1891 začel upokojevati preveč narodno zavedne in politično neprimerne šolnike. Tako sta bila upokojena ravnatelj realke v Zagrebu Josip Torbar in takrat šele 58-letni Ivan Stožir. Po upokojitvi je od leta 1892 do 1900 poučeval matematiko in fiziko na ženskem liceju, pisal učbenike za matematiko in fiziko, predvsem pa nadaljeval svoje delo v meteorologiji; bil je zelo aktiven pri postavljanju meteoroloških postaj in se zavzemal za izboljšano električno razsvetljavo. Kljub svoji naravoslovno-tehniški nadarjenosti in usmeritvi je Stožir aktivno sodeloval tudi pri delu narodnih društev. Za dolgoletno delo v javnih službah je bil odlikovan z zlatim križem za zasluge.

Med šolniki, ki so se na Hrvaškem zaposlili še pred koncem Bachovega režima, sta bila tudi *Anton Irgolič* in *Jakob Šalamun*. Prvi se je rodil leta 1830 pri Veliki Nedelji. Sprva je učiteljeval na ljudski šoli na Štajerskem, leta 1859 pa je odšel v Zagreb, kjer je bil do leta 1861 začasni in nato redni učitelj na kaptolski in gornjegrajski ljudski šoli. Leta 1874 je bil imenovan za ravnatelja kaptolske šole, kjer je ostal do smrti leta 1888. Irgolič je bil zelo priljubljen tako med dijaki kot odraslimi, saj se je udeleževal v mnogih aktivnostih.

Matematik, fizik in filozof *Josip Križan* je bil rojen leta 1841 v Kokoričih pri Ljutomeru, umrl 1921 v Varaždinu. Leta 1869 je bil na graški univerzi promoviran za profesorja matematike, fizike in filozofije. Sprva je dobil mesto profesorja na gimnaziji v Požegi, že po dveh letih – od leta 1869 – pa je vse do smrti deloval v Varaždinu. Križan je tudi zelo aktivno dopisoval v hrvaške in slovenske liste in revije. Objavljal je tudi poljudnoznanstvene članke, zlasti s področja naravoslovja. Po prihodu v Varaždin je postal tesen sodelavec Bartola Franceljna, gimnazijskega profesorja in urednika Pučkega prijatelja. Francelj je Križana vsestransko vpletel v takratno družbeno življenje Varaždina, kjer je sodeloval s predavanji, ki jih je za prebivalce Varaždina in okolice organiziral Francelj, objavljala strokovne članke,⁵³ tudi poljudne knjige, med drugim tudi o pomenu zakonske zveze ipd.

Profesor zgodovine, zemljepisa in nemščine pa tudi pisatelj, *Viktor Lipež*, se je rodil 1835 na Vranskem, kjer je 1902 tudi umrl. Že na celjski gimnaziji je urejal dijaški list *Slavija*, leta 1854 v Slovenski Bčeli objavil balado *Materska ljubezen* in sonet *Življenje*. Objavljal je tudi v Slovenskem Gospodarju, leta 1860 dramatisirano epsko pesnitev *Car Lazarjeva smrt*, kjer se kaže tudi vpliv J. V. Koseskega.⁵⁴ Tudi Lipež je

⁵² Grof Karlo Khuen-Hedervary (1849–1918), ogrski politik, hrvaški ban od 1883–1903. Na bansko mesto je bil imenovan, potem ko je postalo jasno, da se Hrvati ne bodo sprijaznili z »nagodbom« iz leta 1867. Izvajal je politiko ogrske vlade in cesarja Franca Jožefa, ki mu je zelo zaupal. Njegova politika madžarizacije je posegala v gospodarstvo, politiko, upravo, kulturo, šolstvo, cerkveno hierarhijo itd. Ukinil je avtonomijo tako na deželni kot na mestni in občinski ravni, s takim delovanjem pa hkrati aktiviral hrvaško prebivalstvo, mladino, študente in druge v taki meri, da se je nezadovoljstvo razvilo v splošni ljudski odpor (t. i. *Narodni pokret*), ki je Hedervaryja leta 1903 tudi zrušil.

⁵³ V šolskem glasilu *Izvestja varaždinske gimnazije* je med drugim kot pomoč dijakom objavljala predvsem članke s področja fizike.

⁵⁴ *Slovenski biografski leksikon*, 4. zvezek, Ljubljana 1932, str. 673.

čutil posledice Bachovega nasprotovanja vsakršemu narodno-političnemu delovanju, saj je prvo službo, ki jo je nastopil leta 1858 v Mariboru, izgubil prav zaradi svoje narodno-politične dejavnosti. Vse od leta 1863 je deloval na Hrvaškem, na kraljevski veliki realki v Zagrebu, kjer se je kot mnogi takratni slovenski intelektualci in kulturniki navduševal in deloval za slovensko-hrvaško sodelovanje ter izpričeval svojo privrženost slovanski in jugoslovanski ideji.

Mesto na kraljevski veliki realki v Zagrebu je bilo sprva začasno, šele 1869 je dobil stalno zaposlitev. Leta 1877 je bil premeščen v Rakovico, kjer je bil imenovan za začasnega ravnatelja cesarsko-kraljeve velike realke. Mesto stalnega ravnatelja je oblast potrdila leta 1878. V Rakovici je deloval vse do upokojitve leta 1892, ko se je vrnil na Slovensko, na Vransko, kjer je 1902 umrl. Lipež je bil zelo dejaven tudi zunaj šole, saj je poleg pisanja učbenikov⁵⁵ vseskozi predaval tudi stenografijo.

Med pomembne Slovence na Hrvaškem gotovo sodi tudi *Valentin Mandelc*, pripovednik, prevajalec, rojen 1837 v Kranju, katerega življenje in delo je v Slovenskem biografskem leksikonu podrobno opisal France Koblar,⁵⁶ zato navajam le najbolj bistveno. Tudi Koblar ne navaja vzrokov, zakaj se je Mandelc leta 1859 odločil za mesto suplenta v Varaždinu; morda zaradi političnega prepričanja ni uspel najti zaposlitve doma, morda zaradi finančne stiske, morda pa tudi zato, ker so nekateri Slovenci na Hrvaškem že poročali o svojem razmeroma dobrem položaju na hrvaških šolah. Tako se je v Varaždinu največ družil s Petrom Valjavcem in Sebastijanom Žepičem. Leta 1864 je opravil izpite na Dunaju in do smrti poučeval na gimnaziji v Karlovcu, čeprav si je vseskozi želel odpotovati v Rusijo. Na Hrvaškem je imel velik ugled med kolegi profesorji in dijaki, saj je, med drugim, veliko delal za izboljšanje gmotnega stanja dijakov, profesorjev in šole sploh. Veliko je prevajal, med drugim je prevedel tudi Goethejevega Fausta I.; prevajal je tudi za Dramsko društvo v Ljubljani. Umrl leta 1872 v Karlovcu.

Velik slavofil je bil tudi filolog *Lovro Mahnič*,⁵⁷ rojen leta 1832 na Uncu pri Planini. Na željo staršev se je vpisal na bogoslovje, študij kmalu opustil in se vpisal na slavistiko na Dunaju; ko je izgubil finančno podporo domačih, je moral študij na Dunaju opustiti in najti zaposlitev. Na Hrvaškem so prav takrat odpuščali preveč nemškemu jeziku naklonjene učitelje in profesorje, zato je hitro našel delo prav na Reki, kjer je skupaj s Trdino eno leto poučeval kot nadomestni profesor. V tem času mu je uspelo končati tretji letnik študija in opraviti učiteljske izpite. Kot slavist se je odpravil v Prago, kjer je dokončal študij. V Pragi se je veliko družil z Augustom Šenoa, ki je kasneje orisal Mahničevo življenje v delu *Prijan Lovro*. Šenoa ga je opisal: »Bijaše naoko cjepidlaka, satirik. Svijet ga je takovim i smatrao, te ga se na neki način bojao. Ja mu zavirih dublje u dušu. Uvidjeh, da pod tim bodljikavim, napol kavalirskim, napol

⁵⁵ *Njemačka vježbenica*, zv. I–III; v nemščino je prevedel Matkovičevo knjigo *Hrvatska i Slavonija u fizičnih i kulturnih odnosajih* in priredil Belingerjevo delo *Zemljopisna početnica*.

⁵⁶ Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1933, str. 40–42.

⁵⁷ Janez Logar, *Lovre Mahnič*, Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1933, str. 12.

neugladjenim likom gori plemenita, žarka duša, da pod tim priprostim puhovom kapom stoji veliki um. Kad je govorio o svome životu, o svojim prevarenim nadama, bijaše mu glas mehak, žaloban, kadna mu je na srcu neiscjeljiva rana ...»⁵⁸ Potem ko se je leta 1862 vrnil na Hrvaško, je bil imenovan za nadomestnega profesorja na gimnaziji v Osijeku. Poučevati je začel naslednje leto, ko je bil imenovan za rednega profesorja slavistike in francoščine. Leta 1864 so ga premestili v Split, kjer pa je lahko poučeval samo nemščino. Osebnе stiske in težave zaradi svoje odkrite privrženosti slovanski ideji – v ravnateljstvu gimnazije je imel velikega nasprotnika – so vplivale tudi na njegovo zdravje. Tragično – prerezal si je vrat – je umrl leta 1866 v Splitu.

Dogodki leta 1859 so pomembno vplivali tako na politiko Avstrije kakor tudi na notranjo politiko Hrvaške. Avstrija je takrat doživljala hude čase: izgubila je Lombardijo, doživela bankrot in neuspešen razpis javnega državnega posojila, kar vse je cesar pripisal neučinkovitosti absolutizma. Odločil se je odstraniti Bacha in uvesti ustavo. Bacha so premestili na papeški dvor v Rim, notranji minister pa je postal grof Goluchowski,⁵⁹ prvi minister, predstavnik poljskega plemstva na tem položaju. Dobil je nehvaležno nalogo upravno-politično in gospodarsko reformirati monarhijo. Cesar je 5. marca 1860 razširil državni svet z 38 novimi člani in s tem skušal ustvariti vtis večje demokratičnosti. Med njimi so bili tudi hrvaški predstavniki, s Hrvaške Ambroz Vraniczany, iz Slavonije Juraj Stros Mayer in iz Dalmacije conte Frano Borelli. Stros Mayerju takrat ni uspelo prepričati dalmatinskih predstavnikov, da Dalmacija povsem naravno sodi v okvir Hrvaške.

Na Hrvaškem pa so po avstrijski napovedi vojne kraljevini Sardiniji 28. aprila 1859 tri tedne žalovali za umrlim banom Jelačićem, ki ga je zadnji dve leti nadomeščal namestnik »banske časti« general Josip Šokčević. Hrvaška javnost je pričakovala, da bo cesar imenoval Šokčevića za bana, toda zgodilo se je drugače – za bana so imenovali podmaršala grofa Ivana Coroninija,⁶⁰ ki ga hrvaški zgodovinarji obravnavajo kot ponemčenega Slovenca, saj naj bi s preveliko vnemo izvajal Bachovo politiko centralizacije in germanizacije,⁶¹ in se zavzemal za prevlado nemške kulture na vzhodu.⁶² Njegova germanizatorska politika je med Hrvati izzvala veliko nezadovoljstva, tako da so na začetku leta 1860 na Hrvaškem izbruhnili veliki nemiri in protesti proti vsemu, kar je simboliziralo avstrijsko ali nemško; med drugim so uničevali nemške napise, grbe, ob koncu leta 1860 pa dokončno prenehali z gledališkimi predstavami v nemščini. Coronini je svoj banski položaj zapečatil s tem, da je ukazal zapreti za-

⁵⁸ Avgust Šenoa (1932), *Prijan Lovro*, Sabrana djela Augusta Šenoa, knjiga III, Zagreb: Binoza, str. 279.

⁵⁹ Grof Agenor Romuald Goluchowski (1812–1875), Poljak, rojen v Lvovu.

⁶⁰ Grof Ivan Krstnik Coronini, rojen 1794 v Šempetru pri Gorici, umrl 1880, član plemiške rodbine, ki je izvirala iz Lombardije. Vse do leta 1848 je bil vzgojitelj Franca Jožefa, ki ga je v zahvalo povzdignil v podmaršala.

⁶¹ Rudolf Horvat (1993), *Povijest grada Varaždina*, knjiga 4, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 330.

⁶² Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, 1985, str. 321.

grebško čitalnico; takrat se je zaradi nemirov v Zagrebu vlada na Dunaju odločila, da ga odstavi z banskega položaja, in junija 1860 je bil imenovan Josip Šokčević, ki se je takrat prenehal podpisovati Sokcevits.⁶³

Toda uspeh in zadoščenje so Hrvati doživeli malce kasneje, potem ko je cesar izdal t. i. oktobrsko diplomu, s katero je ukinil absolutizem, Ogrski in Hrvaški pa priznal oz. vrnil ustavo, drugim narodom oz. deželam pa obljubil enakopravnost in uvedbo ustavne vladavine. Toda položaj se ni bistveno spremenil, zato je minister Schmerling⁶⁴ sestavil t. i. *februarski patent*, ustavo, ki je uvajala osrednji parlament na Dunaju. Po 13. členu patenta so lahko v nujnih primerih uvedli tudi vladanje brez ustave. Cela država je pošiljala v osrednji parlament oz. spodnji dom poslance, izvoljene v deželnih zborih. V gosposki zbornici pa naj bi bili predstavniki plemstva, cerkve in člani, ki jih je imenoval cesar.

Tako je bil ponovno uveden centralistično-absolutistični režim, čemur sta se takoj uprla sabora v Budimpešti in Zagrebu, zato je cesar oba razpustil. Medtem ko so bili z oktobrsko diplomu narodi Avstrije samo delno zadovoljni, so bili Hrvati, ne glede na težave, z dunajskimi ukrepi zadovoljni; najprej je bil z banskega položaja odpoklican osovraženi Coronini; dosegli so tudi, da so ugodili njihovim zahtevam po uvedbi hrvaškega jezika na vseh ravneh, ustanovili hrvaški urad na Dunaju, pa tudi ugodili zahtevi po imenovanju velikih županov v županijah.

Z nastopom bana Šokčevića se je na Hrvaškem začelo novo obdobje, saj je začel takoj izvajati oz. uresničevati pridobljene pravice, predvsem uvedbo »narodnega« jezika na vseh ravneh. Preklical je vse Coroninijeve odloke, ki so se nanašali na premeščanje gimnazijskih profesorjev, ki so se zdeli Coroniniju preveč »narodni«, npr. Macuna, Bradaška in Vebra. Hkrati je Šokčeviću uspelo premestiti osovražena Jarca in Premruja, upokojiti Vidica, Brodnik pa je moral odstopiti. Pravzaprav je dosegel premestitev mnogih gimnazijskih profesorjev, ki so imeli pečat germanizatorjev, na njihova mesta pa so prišli profesorji, ki so znali hrvaško in se v času Bachovega režima niso kompromitirali. Šokčević je preklical tudi Coroninijevo prepoved o delovanju zagrebške čitalnice.

Z ustavno dobo se je za avstrijsko uradništvo, torej tudi za Slovence, končalo obdobje ne vedno zaželenega premeščanja; končalo se je tudi iskanje zaposlitve zunaj domovine, saj delovno mesto načelno ni bilo več pogojeno z njihovimi političnimi nazori ali narodno-političnim delovanjem. S tem se je tudi število Slovencev, ki so po letu 1860/61 odhajali na Hrvaško, če ne prepolovilo, pa vsaj občutno zmanjšalo.

Odhajanje visokoizobraženih Slovencev na Hrvaško je od revolucionarnega leta 1848 dalje sovpadalo s tremi pomembnimi dejavniki: najprej so bili to simpatizerji

⁶³ Nav. d., str. 443.

⁶⁴ Vitez Anton von Schmerling (1805–1893), znan po svojih liberalističnih nazorih in nasprotovanju Metternichu. Tvorec februarskega patenta oz. ustave leta 1861.

južnoslovanske vzajemnosti, sodelovanja in ilirizma, ki jim je avstrijska oblast s pre-mestitvijo pravzaprav naredila »uslugo«; s prihodom na Hrvaško so prišli v deželo, kjer so lahko – vsaj deloma – južnoslovanstvo tudi doživljali in ga »živeli«. Za vse te je bila tudi srečna okoliščina, da je na Hrvaškem zelo primanjkovalo visokoizobraženega kadra in so lahko zadrego z iskanjem zaposlitve doma rešili dokaj ugodno.

Na drugi strani pa mnogih visoko izobraženih državnih uradnikov Bachove težnje po enotni upravi, administraciji in državi niso navduševale in na Hrvaško niso odšli po svoji želji. Tako so se mnogi slovenski in navsezadnje tudi mnogi češki državni uradniki v letih od 1850 do 1859 znašli v precej nenavadni in kontradiktorni situaciji: na eni strani so za preživetje potrebovali zaposlitev, želeli so delati in se uveljaviti v stroki, na drugi strani pa je, vsaj pri večini, prevladovala zvestoba slovenski ali slovensko-hrvaški ali npr. češki pripadnosti, ki pa ni nujno sovpadala z lojalnostjo trenutni oblasti. Nekateri vsega niso zmogli: enostavno so se »pohrvatili«, se povsem asimilirali, kar se je zdelo manj slabo in škodljivo, kot se germanizirati in tako postati tujec doma in na Hrvaškem. Lažje je bilo verjetno onim, ki so si z domačinkami ustvarili družino; lahko verjamemo, da so »breme« asimilacije prenesli lažje kot oni, ki so ostali sami, npr. Francelj. V svojem »novomeškem« obdobju je Trdina obravnaval hrvaške Slovence kot tiste, ki naj jim med Hrvati ne bilo nič hudega. Menil je, da sta se »mnogim zemlja in narod tako priljubila, da se kakor doma čutijo ...« S tem je mislil predvsem na one, ki so se ukvarjali ali pri svojem delu uporabljali »ilirski jezik«, kot npr. Gostiša, Rojc, Markovič, Macun in drugi.⁶⁵ O Slovencih, ki so ostali in delovali predvsem in samo kot državni uradniki, ne glede na nacionalno pripadnost, pa vemo zelo malo ali nič; kot državni uradniki so ostali le anonimni izvajalci državne politike, na katere smo pozabili tudi Slovenci.

Na Hrvaškem so poučevale tudi slovenske učiteljice in profesorice. Omenim naj le dve, ki sta že leta 1808 poučevali na dekliški šoli v Zagrebu, Terezijo Gregorič in Josipo Kornik, ženo Franja Kornika;⁶⁶ pozneje, po letu 1860 so delovale tudi tri učiteljice oz. profesorice na zagrebški gimnaziji, Barbara Trstenjak, Ida Prešern in Jela Stožir. V Slavonskem Brodu je na ljudski šoli poučevala ročna dela Blandina Dežman, na učiteljski šoli v Pakracu pa je bila nekaj časa zaposlena Marija Šmid. Kljub temu da jih je bilo malo, si zaslužijo poseben prispevek.

⁶⁵ Janez Trdina, *Kranjci na Hrvaškem*, Zbrano delo, Ljubljana: DZS, 1952, str. 299.

⁶⁶ Irena Gantar Godina, Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, 18, 2003, str. 130.

SUMMARY

SLOVENE INTELLECTUALS IN CROATIA FROM 1850 TO 1860

Irena Gantar Godina

The inauguration of Bach's absolutist system in the summer of 1849, and particularly after 1852, and Thun's school reforms, have both inaugurated a rigorous policy of Germanization during the whole decade. It included a single law for the entire Monarchy, a single administration run by German speaking officials for the whole country, among whom were also middle-school or gymnasium professors. Bach's intention was to unify and Germanize the Monarchy by bureaucracy. Thus, he began to move state officials, also professors, out of their native countries to non-German countries: the Czech gymnasium professors and officials were sent to Slovenia, while Slovene and also some Czech officials and gymnasium professors were sent to Croatia. These Slovenes – as loyal citizens – were sent by the authorities as state officials to accomplish Thun's school reforms. For the state authorities they were a most useful link between Bach's policy and non-German people, implementing Germanization in all fields of social life. They remained anonymous creators of the state policy irrespective of their national appurtenance.

Among the Slovenes there were also many sympathizers of the 1848 national movements, also of the Croatian national "Illyrian" movement, and were – by being moved – "punished" for their then activities, since for political reasons, they were not allowed to work in Slovenia. On the other hand, after 1848 some Slovenes came to Croatia voluntarily, mainly to experience the Illyrian movement and ideas. Many Slovene intellectuals have settled there permanently, many have assimilated, especially those who have created their families there. The contribution of Slovene gymnasium professors, university professors, scholars, scientists, artists and cultural workers to Croatian science, art and culture was, undoubtedly, of major importance for the entire Croatian and as well Slovene society.